

سقوط قصاص در نظام حقوقی

اسلام و ایران

دکتر سید حسن میر حسینی
دادیار دادسرای دیوان عالی کشور

نشر میزان

میرحسینی، حسن -

سقوط قصاص در نظام حقوقی اسلام و ایران. حسن میرحسینی.

تهران: میزان، ۱۳۸۴.

ISBN: 964-511-005-X

۲۸۸ ص.

فهرست نویسی براساس اطلاعات فیفا.

کتابنامه: ص ۲۷۱ - ۲۸۴. همچنین به صورت زیرنویس.

۱. قصاص. ۲. قصاص (فقه). ۳. حقوق جزا (فقه) - ایران. الف. عنوان

۳۴۵/۵۵۰۷۷

س ۹/م ۹۵۲/کمه

۱۹۶۱-۱۴۴۴م

کتابخانه ملی ایران

۲۰۶

نشر میزان

سقوط قصاص در نظام حقوقی

اسلام و ایران

دکتر سید حسن میرحسینی

چاپ اول: تابستان ۱۳۸۴

شمار: ۱۰۰۰ نسخه

قیمت: ۳۰۰۰ تومان

شابک: ۹۶۴-۵۱۱-۰۰۵-X

دفتر مرکزی: خ انقلاب، خ ایرانشهر، جنب مسجد جلیلی، پلاک ۳۴، طبقه سوم، واحد ۶، تلفن ۸۳۰۶۲۰۲

واحد پخش و فروش: نمایشگاه و فروشگاه تخصصی کتب حقوق و علوم سیاسی، انتشارات

دانشگاه تهران، نشر میزان، خ انقلاب، بین لاله زار و فرصت، پلاک ۶۰۵، تلفن و دورنویس ۸۸۴۵۳۸۶

فهرست مطالب

مقدمه	۱۱
فصل اول	
کلیات	۱۵
گفتار اول - قصاص	
الف - واژه‌شناسی	۱۵
ب - ماهیت	۱۷
۱ - حق و حکم	۱۷
۲ - حق الله و حق الناس	۲۱
ج - سابقه تاریخی	۲۶
۱ - دوران قدیم	۲۶
۲ - ادیان قبل از اسلام	۲۷
۳ - اسلام	۲۹
۴ - نظام حقوقی ایران	۳۲
گفتار دوم - سقوط مجازات	
الف - واژه‌شناسی	۳۴
ب - مقایسه سقوط مجازات با نهادهای مشابه	۳۵
۱ - موانع ثبوت مجازات	۳۵
۲ - تعویق اجرای مجازات	۳۸
۳ - تعلیق اجرای مجازات	۳۹
۴ - آزادی مشروط	۳۹
۵ - سقوط دعوای عمومی	۴۰
۶ - اعاده دادرسی	۴۲
ج - سابقه تاریخی	۴۳
۱ - دوران قدیم	۴۵
۲ - ادیان قبل از اسلام	۴۶

۴۷	۳- اسلام.....
۴۸	۳-۱) فوت جانی.....
۴۹	۳-۲) از بین رفتن محل قصاص.....
۵۰	۳-۳) عفو.....
۵۰	۳-۴) صلح.....
۵۰	۳-۵) رجوع از شهادت.....
۵۱	۳-۶) ارث قصاص.....
۵۱	۴- نظام حقوقی ایران.....
۵۶	۴-۱) فوت محکوم علیه.....
۵۷	۴-۲) گذشت متضرر از جرم.....
۵۸	۴-۳) عفو.....
۵۹	۴-۴) از بین رفتن محل قصاص.....
۵۹	۴-۵) اثبات قتل بر دو متهم یا اقرار هر یک، در صورتی که اولی از اقرارش رجوع نماید.....

فصل دوم

علل مشترک سقوط قصاص..... ۶۱

۶۱	گفتار اول - عفو مجنی علیه.....
۶۱	الف - واژه‌شناسی.....
۶۳	ب - ماهیت حقوقی.....
۶۴	ج - ادله مشروعیات.....
۶۷	د - تمیز از مفاهیم مشابه.....
۶۷	۱ - رضایت.....
۶۸	۲ - صلح.....
۶۹	۳ - عفو عمومی و عفو خصوصی.....
۷۰	ه - صیغه عفو.....
۷۱	۱ - لفظ.....

۷۱	۲- کتابت.....
۷۲	۳- اشاره.....
۷۳	و- محل عفو.....
۷۴	۱- قتل غیله:.....
۷۵	۲- قتل در اثنای محاربه:.....
۷۶	۳- قتل ائمه:.....
۷۸	ز- انواع عفو به اعتبار کیفیت انشاء:.....
۷۸	۱- عفو مطلق.....
۷۹	۲- عفو معلق.....
۷۹	۳- عفو مشروط.....
۸۳	ح- شرایط عفوکننده.....
۸۳	۱- دارا بودن حق قصاص.....
۸۵	۲- بلوغ و عقل.....
۸۵	۳- اختیار.....
۸۷	۴- رشد.....
۸۹	ط- صاحب حق عفو.....
۸۹	۱- در قصاص عضو.....
۸۹	۲- در قصاص نفس.....
۹۰	۱-۲) صاحب ابتدائی حق قصاص نفس.....
۹۳	۲-۲) عفو مجنی علیه از قصاص نفس.....
۹۴	اوّل- بررسی ادله طرفداران و مخالفین صحت عفو مجنی علیه.....
۹۴	یک- زمان تحقق قصاص.....
۹۵	دو- اسقاط مالم یجب.....
۹۶	سه- مرض منتهی به موت.....
۹۷	چهار- اذن مریض.....
۹۸	پنج- اذن به قتل.....
۱۰۳	دوم- ماهیت فقهی.....
۱۰۴	سوم- ماهیت حقوقی.....

- یک - نظریه نفی ارکان اختصاصی جرم ۱۰۵
- دو - نظریه عامل موجهه جرم ۱۰۵
- سه - نظریه عامل رافع مسئولیت کیفری ۱۰۵
- چهار - نظریه معاذیر قانونی ۱۰۶
- پنج - نظریه ماهیت خاص ۱۰۶
- چهارم - بررسی ماده ۲۶۸ قانون مجازات اسلامی ۱۰۷
- یک - مجنی علیه ۱۰۸
- دو - قبل از مرگ ۱۰۹
- سه - جانی ۱۱۰
- چهار - عفو از قصاص نفس ۱۱۴
- پنج - عفو ۱۱۷
- ۲-۳) اولیای دم ۱۱۷
- اول - مصادیق اولیای دم ۱۱۸
- دوم - نحوه توارث حق قصاص ۱۲۶
- سوم - ولی دم واحد ۱۳۰
- یک - دارا بودن اهلیت ۱۳۲
- دو - فقدان اهلیت ۱۳۳
- صغر سن و جنون ۱۳۳
- فقدان رشد ۱۴۳
- سه - عدم دسترسی ۱۴۴
- چهارم - اولیای دم متعدد ۱۴۵
- یک - تعدد اولیای دم به اعتبار تعدد ورثه ۱۴۵
- همه دارای اهلیت هستند ۱۴۵
- بعضاً دارای اهلیت نیستند ۱۵۳
- دو - تعدد اولیای دم به اعتبار تعدد مقتول ۱۵۸
- ۲-۴) ولی قهری ۱۶۰
- ۲-۵) ولی امر ۱۶۱

ی - آثار عفو	۱۷۶
۱ - نسبت به جانی	۱۷۶
۱-۱) سقوط قصاص	۱۷۶
۲-۱) مجازات دیه	۱۸۳
۳-۱) مجازات تعزیری	۱۸۸
۴-۱) کفاره قتل	۱۹۷
۵-۱) محرومیت از ارث و وصیت	۱۹۹
۶-۱) تکلیف جانی به پرداخت دیه در صورت موافقت	۲۰۰
۲ - نسبت به عفوکننده	۲۰۱
۳ - نسبت به اشخاص ثالث	۲۰۱
۳-۱) اثر عفو در مجازات شریک	۲۰۱
۳-۲) اثر عفو در حق قصاص اولیای دم خواهان قصاص	۲۰۲
ک - ادله اثبات عفو	۲۰۳
گفتار دوم - صلح قصاص	۲۰۶
الف - واژه‌شناسی	۲۰۷
ب - ادله مشروعیت	۲۰۸
ج - ماهیت	۲۱۰
د - محل صلح	۲۱۰
ه - شرایط طرفین عقد صلح	۲۱۰
و - بدل صلح	۲۱۱
ز - صاحبان صلح	۲۱۱
ح - صلح بر قصاص به صورت فضولی	۲۱۳
ط - آثار صلح بر قصاص	۲۱۴
گفتار سوم - فوت جانی	۲۱۵
گفتار چهارم - ارث قصاص	۲۲۶
الف - اگر قاتل، حق قصاص را به ارث ببرد	۲۲۶
ب - اگر فرزند قاتل حق قصاص را به ارث ببرد	۲۲۷
گفتار پنجم - رجوع شهود از شهادت	۲۲۹

فصل سوم

علل خاص سقوط قصاص ۲۳۱

گفتار اول - علل خاص سقوط قصاص نفس ۲۳۱

الف - اثبات قتل بر دو متهم با اقرار هریک، در صورتی که اولی از اقرارش برگردد ۲۳۱

ب - اشتراک موجب و غیرموجب در قتل عمدی ۲۳۹

۱ - شرکت پدر و بیگانه در قتل فرزند ۲۳۹

۲ - شرکت بالغ و کودک در قتل ۲۳۹

۳ - شرکت عامد و غیرعامد در قتل عمدی ۲۴۰

۴ - شرکت انسان با حیوان در قتل عمدی ۲۴۰

ج - اثبات قتل بر دو متهم به طور مستقل یا بینه ۲۴۱

گفتار دوم - علل خاص سقوط قصاص عضو ۲۴۳

الف - عدم تساوی در جنس ۲۴۵

ب - عدم تساوی در محل ۲۴۹

ج - عدم تساوی در مقدار ۲۵۱

د - عدم تساوی اعضاء در سالم بودن ۲۵۴

ه - عدم تساوی اعضاء در اصلی بودن ۲۵۷

و - قصاص بیشتر از اندازه جنایت شود ۲۵۸

ز - تغییر عضو صدمه دیده در جهت بهبودی ۲۶۱

۱ - کندن و شکستن دندان به طور عمدی ۲۶۱

۱-۱) زمانی که مجنی علیه طفل است ۲۶۱

۱-۲) زمانی که مجنی علیه بزرگسال باشد ۲۶۳

۲ - قطع عمدی گوش ۲۶۴

نتیجه گیری و پیشنهادها ۲۶۶

منابع و مآخذ ۲۷۱

مقدمه

در شریعت مقدّس اسلام، اگرچه «اصل قصاص» در جرایم علیه تمامیت جسمانی اشخاص با شرایطی مورد پذیرش قرار گرفته است، ولی همواره شارع مقدس به عفو و گذشت نسبت به قصاص توصیه و تأکید داشته و با وعده پاداش اخروی برای عفوکنندگان، عفو را برتر و افضل از اجرای قصاص دانسته است. به عبارت دیگر، نظام حقوقی اسلام، در واکنش نسبت به این قبیل جرایم، دو اصل مهمّ عدالت و رحمت را مورد توجه و لحاظ قرار داده است.^۱

نظر به مراتب فوق، می‌توان گفت که به همان اندازه که بررسی مجازات قصاص و شرایط تحقق آن لازم و ضروری و دارای اهمیت است، موضوع سقوط قصاص، یعنی مواردی که علی‌رغم ثبوت و تحقق قصاص موجب زائل شدن مجازات قصاص است، نیازمند توجه و بررسی و تبیین است. زیرا موارد سقوط قصاص از آنجایی که در صورت تحقق و بروز، نهایتاً موجب از بین رفتن مجازات قصاص می‌گردند، مانند اجرای قصاص مایه حیات هستند.^۲

در رابطه با موضوع قصاص و شرایط تحقق آن، تحقیقات جامع و کافی از سوی صاحب‌نظران در حوزه و دانشگاه صورت گرفته است^۳، ولی در رابطه با موضوع سقوط

۱. مائده / ۴۹، بقره / ۱۷۳.

۲. ... و من احیایها فکانما احیا الناس جميعاً، مائده / ۳۵.

۳. سیّد محمد حسینی شیرازی، الفقه کتاب القصاص، ایران، قم، دارالقرآن الحکیم، بی تا و محمد فاضل

قصاص و تبیین موارد و مصادیق آن علی‌رغم دارا بودن اهمیت فراوان تاکنون تحقیقات فقهی و حقوقی کافی به عمل نیامده است.

نظام تقنینی کشور هم به‌رغم تغییراتی که در طی بیست و شش سال بعد از پیروزی انقلاب اسلامی در قوانین جزائی انجام گرفته، در مبحث قصاص برخلاف مباحث حدود و تعزیرات نه تنها به مقوله معافیت از قصاص که فرد اجلای آن موارد سقوط بعد از تحقق و ثبوت آن است توجه اساسی نکرده و درصدد احصاء موارد سقوط قصاص به صورت روشن و صریح برنیامده، بلکه گاهی با تصویب قوانین نامناسب و بعضاً هم با سکوت تعمدی خود اصول مسلم حقوق کیفری از جمله اصل سرعت در رسیدگی را نادیده گرفته و عملاً موجبات تضییع حقوق و آزادی‌های افراد خصوصاً محکومان به قصاص را فراهم و بعضاً موجب افزایش آمار جمعیت کیفری زندان گردیده است.^۱

با توجه به مراتب فوق و از آنجایی که در طول مدت خدمت قضایی چندین ساله همواره از نزدیک با پیامدهای منفی ناشی از قانون‌گذاری‌های نسنجیده و نیز سکوت تعمدی قانون‌گذار مواجه بوده‌ام و شناخت کافی دارم، لذا تبیین و تجزیه و تحلیل موضوع «سقوط قصاص در نظام حقوقی اسلام و ایران» را امری ضروری دیدم.

در نگارش این کتاب، ابتدا مبانی و زمینه‌های فقهی موضوع و سپس مبانی حقوقی و عقاید علمای حقوق را مورد بررسی قرار داده‌ام و در نهایت با توجه به قوت و ضعف دلایل ابرازی از سوی صاحب‌نظران و بدون این‌که تعصب و اصرار روی نظریه یا نظریه‌های خاص فقهی و حقوقی وجود داشته باشد، نظریه اصلح را برگزیده یا مطرح کرده‌ام. برای تهیه و جمع‌آوری مطالب از کلیه منابع موجود و قابل دسترسی در رابطه با موضوع کتاب، از قبیل کتاب‌ها و مقالات فقهی، آیات قرآن کریم، احادیث و روایات

→ لنگرانی، تفصیل الشریعه کتاب القصاص، قم، المطبعة العلمیه، ۱۴۰۷ ه‍.ق و علی اکبر نایب‌زاده، «مبانی قصاص نفس در مکاتب اسلامی»، پایان‌نامه دکتری حقوق جزا، چاپ نشده، دانشگاه آزاد اسلامی، بی‌تا و قدرت الله خسروشاهی، «فلسفه قصاص از دیدگاه اسلام» پایان‌نامه فوق‌لیسانس، دانشگاه تهران، چاپ نشده، ۱۳۷۶ و...

۱. مانند عدم تعیین مدت برای پرداخت سهم دیه اولیای دم خواهان دیه از سوی اولیای دم خواهان قصاص موضوع ماده ۲۶۴ قانون مجازات اسلامی و همچنین سکوت تعمدی قانون‌گذار در رابطه با اختیار یا عدم اختیار ولی قهری ولی دم صغیر یا مجنون نسبت به انجام قصاص یا تبدیل آن به دیه و یا موارد دیگری که در متن کتاب مورد بحث و بررسی قرار گرفته است.

منقول از ائمه معصومین (ع)، نظریه‌های فقیهان اعم از عامه و امامیه، مجموعه قوانین و مقررات مرتبط با موضوع، آرای وحدت رویه هیأت عمومی دیوان عالی کشور، آرای صادره از سوی شعب دیوان عالی کشور و محاکم، نظریه‌های مشورتی اداره حقوقی قوه قضائیه و مشاوره با قضات و استادان فن تا آنجا که در توان و قابل دسترسی بوده، استفاده گردیده است و کتاب در سه فصل که هر فصل مشتمل بر چند گفتار است، تدوین گردیده است.

در فصل اول که تحت عنوان کلیات تدوین گردیده است، ضمن تبیین مفهوم قصاص و سقوط مجازات و بررسی نقاط اشتراک و افتراق آنها با نهادها و تأسیسات مشابه و همچنین بیان ویژگی‌های اساسی آنها، به سابقه تاریخی قصاص و سقوط مجازات اشاره شده، و در نهایت نقاط و موارد ابهام‌آمیز مشخص، و با توجه به یافته‌ها، راهکارهای مناسب در جهت پرکردن خلاء قانونی در هر یک از زمینه‌های مورد بررسی، ارائه گردیده است.

در فصل دوم، علل مشترک سقوط قصاص، یعنی عواملی که در صورت بروز موجب سقوط قصاص اعم از قصاص نفس و قصاص عضو می‌گردند، مورد بررسی قرار گرفته است. در گفتار اول این فصل، عفو به عنوان یکی از علل مهم سقوط قصاص معرفی گردیده است. در این بخش ضمن تبیین مفهوم عفو و تمایز آن با نهادهای مشابه از قبیل رضایت و صلح، عناوینی از قبیل صاحبان حق عفو، شرایط اعطای عفو، کیفیت ارث حق قصاص، مصادیق اولیای دم، انواع عفو، آثار عفو و ... با استناد به نظریه‌های فقیهان و عقاید علمای حقوق و همچنین مجموعه قوانین جزایی و رویه قضایی مورد بررسی قرار گرفته و ضمن تعیین موارد سکوت، نقص و اجمال قانون در زمینه‌های مورد بررسی، پیشنهادهای مناسب و عملی برای حل معضل قانونی ارائه گردیده است.

در گفتار دوم این فصل، موضوع صلح بر قصاص به عنوان یکی دیگر از موارد سقوط قصاص مورد بررسی قرار گرفته، و موضوعات مهم مرتبط با آن از قبیل صلح فضولی و آثار صلح بر قصاص و ... با استناد به نظریه‌های فقهی و قانونی مورد بحث قرار گرفته است.

در گفتارهای سوم، چهارم و پنجم این فصل، موضوع فوت جانی، ارث قصاص و رجوع از شهادت، به عنوان علل دیگر سقوط قصاص مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفته و

اشکالات و نواقص قانونی موجود در هر یک از زمینه‌های فوق مشخص و پیشنهاد‌های لازم در جهت رفع آنها ارائه شده است.

در فصل سوم پایانی، علل خاص سقوط قصاص، یعنی عللی که در صورت بروز فقط موجب سقوط قصاص نفس یا قصاص عضو می‌گردند، در دو بخش تحت عنوان علل خاص سقوط قصاص نفس و علل خاص سقوط قصاص عضو مورد بررسی قرار گرفته است و در پایان ضمن نتیجه‌گیری پیشنهاد‌های لازم در رابطه با هر یک از زمینه‌های مورد بررسی ارائه گردیده است.

امیدوارم کتاب حاضر مورد استفاده اساتید محترم دانشگاه، قضات، وکلا، دانشجویان حقوق و سایر علاقمندان قرار گرفته و با ارایه نظرات، انتقادات و پیشنهادات خویش مرا در ادامه راه و رفع نواقص یاری فرمایند.

در پایان از اساتید گرامی خصوصاً حضرت آیت‌الله دکتر محقق داماد و حضرت آیت‌الله سید محمدحسن مرعشی که با راهنمایی‌های خود اینجانب را در فراهم آوردن این مجموعه یاری نمودند، تشکر و قدردانی می‌نمایم و همچنین از جناب آقای دکتر عباس شیرازی مدیریت محترم نشر میزان که همواره مشوق حقیر در نگارش و چاپ این اثر بوده‌اند سپاسگزارم.